

ELMA KORIC
(Sarajevo)

ZNAČAJ EDICIJE
*MONUMENTA TURCICA HISTORIAM SLAVORUM
MERIDIONALIUM ILLUSTRANTIA*
ZA IZUČAVANJE HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE
U OSMANSKOM PERIODU

Ključne riječi: historija, Bosna, osmanski period, izvori, Monumenta Turcica.

Nakon osnivanja Orijentalnog instituta 1950. godine, njegov prvi direktor Branislav Đurđev, otišao je na istraživanje u Istanbul u Bašvekalet Arşivi, današnji Başbakanlık Osmanlı Arşivi, a uskoro, 1952. godine ekipa istraživača iz Instituta boravila je u Istanbul i snimala dokumente, prije svega kanunname i deftere, koji su se odnosili na sandžake sa teritorije tadašnje Jugoslavije, u namjeri da se ti dokumenti objavljuju u ediciji Orijentalnog instituta nazvanoj *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*. U zavisnosti od vrste dokumenta, a u skladu s mogućnostima planirano je da se historijski izvori značajni za izučavanje prošlosti balkanskih zemalja, a posebno Bosne i Hercegovine u doba osmanske vladavine na ovim prostorima objavljuju u originalu i prijevodu, samo u prijevodu, ili u obliku regesta.

S obzirom na vrstu izvora, edicija je bila podijeljena na pet serija: Serija I – Zakonski spomenici; Serija II – Defteri; Serija III – Muhimme defteri; Serija IV – Vakufname; Serija V – Sidžili.

Prva knjiga iz ove edicije, *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*,¹ objavljena je

¹ *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*. Saopštavaju: Dr. Branislav Đurđev, Nedim Filipović, Hamid Hadžibegić, Muhamed Mujić i dr. Hazim Šabanović. *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus primus. Serija I, *Zakonski spomenici*, sv. 1, Sarajevo 1957.

1957. godine. Na njejoj pripremi radio je tim istraživača iz Orijentalnog instituta.

Knjiga sadrži kritičko izdanje izvora na osmanskome turskom, prijevode i bilješke koje pojašnjavaju brojne termine karakteristične za ovu vrstu dokumenata, kao i lokalitete i ličnosti koji se u njima spominju. Podijeljena je na dva dijela: *A – Spomenici za Bosnu i Hercegovinu* sadrže kanunname iz XV i XVI stoljeća, koje se odnose na Bosanski, Hercegovački, Zvornički i Kliški sandžak i jednu kanunnamu za Hercegovački sandžak iz 1637. godine, a *B – Spomenici za Crnu Goru* obuhvataju šest kanunnama koje se odnose na one sandžake koji su bili formirani na teritoriji današnje Crne Gore.

Objavlivanjem i prevođenjem navedenih dokumenata u ovom, prvom izdanju, saznajemo nešto više o zakonima koji su vrijedili na teritoriji Bosne i Hercegovine u vrijeme Osmanlija, a koji su se nadovezivali na one već postojeće zakone koji su vrijedili u “vrijeme Kralja”.² Naime, kanunname, kao kodificirane zbirke sultanskih odredbi koje u saglasnosti sa šerijatom, u ekonomskom, fiskalnom, administrativno-sudskom pogledu, regulišu odnose u jednom sandžaku, u osmanskim opširnim popisnim defterima pojedinih sandžaka bile su napisane odmah nakon uvoda. Ove odredbe naročito su značajne jer često uključuju i neke, od osmanske vlasti prihvaćene, norme već postojećeg običajnog prava one oblasti u kojoj je taj sandžak bio uspostavljen.³ Stoga, zahvaljujući kanunnamama, imamo informacije i o utjecaju naših srednjovjekovnih ustanova i zakona na novu, osmansku vlast.

Prva knjiga iz serije *II – Defteri* objavljena je 1964. godine. Radi se o prijevodu jednog deftera, koji je pod nazivom *Krajište Isa-bega Ishakovića: Zbirni katastarski popis iz 1455. godine* priredio Hazim Šabanović. Ovaj defter je prvi popisni katastarski defter u kojem su popisani i oni krajevi Bosanske države koji su u to vrijeme bili došli pod osmansku vlast. Stoga su i informacije koje ovaj defter sadrži neophodne svim onim istraživačima koji se bave izučavanjem navedenog perioda. Ovaj popis izdat je u originalu, sa kritičkim aparatom i u prijevodu na naš jezik.⁴

Pravi značaj ovih deftera shvaćen je u našoj široj naučnoj javnosti kada su oni postali dostupni našim osmanistima koji su bili u mogućnosti sami da ih iščitavaju. Kako su izvori osmanskog porijekla iz različitih vremenskih perioda, njihove paleografske osobine dosta su

² *Kanuni i kanun-name*, 11.

³ *Isto*, 7.

⁴ Dr. Hazim Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*. Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus secundus, Serija II, *Defteri*, knjiga 1. Sarajevo 1964.

komplikovane i stoga zahtijevaju poznavanje pomoćnih historijskih nauka, prije svega osmanske diplomatike i paleografije. Na sve to ukazao je Hazim Šabanović u opširnom uvodu u kojem su predstavljeni nastanak, karakteristike i značaj deftera kao dokumenata koji nude bogatu građu za izučavanje društvene i ekonomske historije osmanske države uopće i popisanih oblasti posebno. Diplomatički opis ovog deftera, dat na kraju uvodnog dijela, ostao je i do danas uzor za pripremu za objavljivanje ove vrste dokumenata. U uvodu je također predstavljen sadržaj ovog deftera, a ubikacija lokaliteta koji se spominju u tekstu data je u obliku fusnota u samom prijevodu. Knjiga sadrži bogat rječnik termina te registre ličnih imena i naziva, nekoliko faksimila i sami tekst navedenog deftera.

Naredni defter u ovoj ediciji pojavio se 1972. godine kao dvotomno izdanje i pod naslovom *Oblast Brankovića. Opširni katastarski popis iz 1455. godine*.⁵

Oblast popisana ovim defterom obuhvatala je tzv. Oblast Brankovića, odnosno Vučitrn, Prištinu, Novo Brdo itd. Time se ovaj defter na neki način nadovezuje na prvi objavljeni defter, *Krajište Isa-bega Iškovića*, koji je obuhvatao najraniji uski osmanski koridor od Skoplja do Vrhbosne. Publikovanjem ovog deftera našoj naučnoj javnosti ponuđen je do tada sasvim nov i nepoznat materijal, koji je pružio mogućnosti boljeg upoznavanja sa stanjem u ovoj oblasti polovinom XV st. i rješavanja nekih pitanja za koja do tada nije bilo dovoljno izvorne građe, a koja su bila predmet izučavanja u našoj i stranoj historiografiji.

Formalna razlika u načinu publikovanja ova dva deftera je u tome što je prilikom štampanja *Krajišta* osmanski izvor dat zajedno sa prijevodom, a ovaj defter, koji je obimniji, podijeljen je u dva odvojena sveska. U prvom svesku objavljen je prijevod, kao i rječnik termina te registri ličnih imena i geografskih naziva, a u drugom faksimili izvora. Praksa štampanja faksimila uz prijevode uskoro je prekinuta zbog nedostatka finansijskih sredstava.

Sljedeće izdanje ove serije uslijedilo je tek 1985. godine izlaskom iz štampe popisa krajeva Hercegovine neposredno po dolasku pod osmansku upravu. Defter je objavljen pod naslovom *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, a priredio ga je Ahmed S. Aličić.⁶

⁵ *Oblast Brankovića. Opširni katastarski popis iz 1455. godine*. Priredili: Hamid Hadžibegić, Adem Handžić i Ešref Kovačević. Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus tertius, Serija II, *Defteri*, knjiga 2, sv. 1 i 2, Sarajevo 1972.

⁶ *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*. Uvod, prevod, napomene i registre priredio Ahmed S. Aličić, Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus sextus, Serija II, *Defteri*, knjiga 3, Sarajevo 1985.

Ovo je prvi i najstariji popis Hercegovine kao zasebne administrativne oblasti pod osmanskom vlasti, zbog čega je i njegov značaj veoma veliki. U vrijeme nastanka ovog deftera, 1477. godine, još uvijek nije pod osmanskom vlašću bila cijela oblast Hercegovine, ali se iz nekih zabilješki u defteru mogu vidjeti i planovi daljih osmanskih osvajanja u Hercegovini. Uz prijevod ovog deftera predočeno je samo nekoliko faksimila originalnog teksta te doneseni rječnik termina i registri ličnih imena i geografskih pojmova.

S obzirom na to da navedeni opširni popisi koje je provodila Osmanska država na novoosvojenim teritorijama predstavljaju nekada jedini izvorni materijal ove vrste iz navedenog vremenskog perioda, onda se samim tim može shvatiti i značaj objavljivanja ove vrste dokumenata. Kako su ovi predočeni izvori hronološki povezani, sve ukazuje na to da je u Institutu vjerovatno postojao plan da se i ostali dokumenti iz ovog perioda, koji su bili pohranjeni u arhivu Instituta, prevedu i objave onim redom kojim su i nastajali. Na taj način naučnoj javnosti bi se ponudili prijevodi izvornih dokumenata koji bi postali predmetom detaljne naučne valorizacije, kako od strane stručnjaka zaposlenih u Institutu, tako i od strane ostalih naučnih radnika. Iako se u Institutu nastavio rad na obradi deftera, oni nisu bili u potpunosti pripremljeni za štampu. Tako je jedan za obradu veoma zahtjevan i obimom jedan od najvećih do sada poznatih deftera uopće, popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, koji je rađen kao višegodišnji timski projekt u Orijentalnom institutu u Sarajevu, a završen je pred samu agresiju na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine, objavljen tek 2000. godine u četiri sveska pod naslovom *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*.⁷ Knjiga sadrži opširan uvod Ahmeda S. Aličića o katastarskim popisnim defterima i njihovom nastanku i vrstama te podacima koji se u njih unose, kao i o načinu njihove obrade i publikovanja. Na kraju uvoda data je struktura ovog popisa. Svaki svezak sadrži indekse ličnih imena i geografskih naziva, dok je na kraju rječnik termina.

Defter ne sadrži popisane sve strukture stanovništva, već samo ona lica koja su raspolagala državnom zemljom i koja su bila opterećena porezima. Stoga je služio za utvrđivanje prihoda, istovremeno pružajući uvid u produkcione odnose na području ejaleta. Iako ovim popisom

⁷ *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus septimus, octavus, nonus, decimus, Serija II, *Defteri*, knjiga 4, sv. I/1, I/2 obradio Adem Handžić, sv. II obradila Snježana Buzov, priredila Lejla Gazić, sv. III obradila Amina Kupusović, Sarajevo 2000.

nisu obuhvaćena vojnička struktura, krupna ulema niti oni koji su za svoje poslove uživali plaću u vidu timara, ovaj defter predstavlja i prvo-razredan izvor za proučavanje socijalnih struktura i demografije naše zemlje.

Još jedan defter, defter Kliškog sandžaka iz 1550. godine, koji je kao projekt u Institutu radio Fehim Dž. Spaho, nakon njegove pogibije u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu ostao je završen u prvoj fazi, u kojoj je urađen prijevod izvora bez stručne aparature. Redakciju prijevoda i dopunu tekstualnih bilješki izvršio je Ahmed S. Aličić, a defter je za štampu priredila Behija Zlatar. Objavljen je 2007. godine pod naslovom *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*.⁸ I ovaj defter sadrži uvodni dio s rasporedom posjeda prema nahijama, indekse geografskih naziva i ličnih imena, te rječnik termina.

Značaj objavljivanja ovog deftera je na prvom mjestu to što se radi o prvom i najstarijem do sada poznatom osmanskome popisu Kliškog sandžaka. Područje Kliškog sandžaka obuhvatalo je dijelove jugozapadne Bosne i Hercegovine i dijelove Like, Krbave i Dalmacije u današnjoj Hrvatskoj. U defteru su evidentirani predjeli koji su pripadali carskom hasu, kao i oni koji su pripadali hasu sandžakbega. Potom su navedeni zeameti uz navođenje imena zaima, imena naselja koje obuhvata, poimenično imena njegovih stanovnika, te prihodi od poljoprivrednih proizvoda, sa naznakom koja se vrsta poreza plaća. Uz to su evidentirani i prihodi od mlinova, takse, razne globe. Isto je i sa popisima timara. Iz niza sitnih zabilješki koje defter sadrži saznajemo mnoštvo informacija koje mogu poslužiti kao izvor podataka o pojedinim naseljima, njihovom razvoju i statusu, informacije o posjednicima timara, na osnovu kojih je moguće izučavati genealogije pojedinih porodica i sl. S obzirom na to, navedeni popis pruža podatke o ekonomskoj, socijalnoj i konfesionalnoj strukturi stanovništva, o nastanku i razvoju pojedinih gradova, kao i značajne demografske podatke. Iz deftera se vidi i kojim intenzitetom je tekao proces prelaska na islam na ovim područjima. Uz to, defter pruža podatke i o značajnim i utjecajnim ličnostima i porodicama koje su igrale važnu ulogu u društvenom i političkom životu.

Jedino izdanje u *Seriji III – Muhimme defteri* objavljeno je 1985. godine pod naslovom *Muhimme defteri – Dokumenti o našim krajevima*. Ova knjiga sadrži prijevode regesti dokumenata iz fonda Muhimme

⁸ *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*. Obradili Fehim Dž. Spaho i Ahmed S. Aličić, priredila: Behija Zlatar, Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus duodecimus, Serija II, *Defteri*, Knjiga 5, Sarajevo 2007.

defterleri iz Arhiva Predsjedništva Vlade Republike Turske u Istanbulu. Prilikom boravka na istraživačkom radu u spomenutom arhivu, uposlenici Instituta s vremenom su snimili skoro sve dokumente iz ovog fonda u kojima se spominju krajevi i oblasti bivše Jugoslavije u sklopu Osmanskog carstva. I danas se u arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu nalaze neke od kopija tih dokumenata. Radi se o više hiljada naredbi koje su u višestoljetnom periodu Osmanske vladavine na našim prostorima slate s Porte visokim zvaničnicima Osmanskog carstva, beglerbezima, sandžakbezima, kadijama i sl. U ovom izdanju ponuđen je prijevod 465 dokumenata iz prvih šest knjiga ovog fonda (od 961/1554. do 973/1566. godine). Ove izuzetno zahtjevne izvorne dokumente dešifrirao je, a potom preveo Ešref Kovačević.⁹ U Muhimme deftere unošene su odluke u skladu sa zaključcima zasjedanja članova Divana i oni su služili kao osnova za kasnije sačinjavanja ferma, berata i sličnih dokumenata. Prema tome, oni nude mnogobrojne informacije koje pružaju uvid u različite vidove života u Osmanskom carstvu, kako društvenom i ekonomskom, tako i vojno-političkom i mnogim drugim.¹⁰

Među najznačajnije osmanske dokumente spadaju i vakufname. U ediciji *Monumenta turcica* objavljena je 1985. godine knjiga *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*.¹¹ U njoj su objavljeni prijevodi 27 vakufnama iz Bosne i Hercegovine poredanih hronološki, među kojima su samo prve dvije iz XV a sve ostale iz XVI stoljeća. Uz prijevod svake vakufname daju se podaci o samom dokumentu, mjestu gdje se čuva, kao i podaci da li je riječ o originalu ili prijepisu te da li je vakufnama ranije bila objavljena. Nažalost, usljed nedostatka finansijskih sredstava uz prijevode nisu doneseni faksimili dokumenata što bi u današnjim uslovima u pojedinim slučajevima predstavljalo pisani trag o njihovom postojanju.

Vrijednost objavljivanja ove vrste dokumenata u prijevodu je i u tome što oni pružaju dobru osnovu za istraživanje različitih aspekata razvoja naših gradskih naselja, strukture stanovništva u njima, zanatima i školstvu, podatke o gradnji različitih objekata: sakralnih, kulturno-prosvjetnih, socijalno-humanitarnih, stambenih i drugih.

⁹ *Muhimme defteri – Dokumenti o našim krajevima*. Priredio mr. Ešref Kovačević, Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus quartus, Serija III, *Muhimme defteri*, knjiga 1, sv. 1, Sarajevo 1985.

¹⁰ *Isto*, 6.

¹¹ *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus quintus, Serija IV, *Vakufname*, knjiga 1, Sarajevo 1985.

Stoga vakufname predstavljaju dokumente od primarnog značaja za izučavanje društvene, političke, ekonomske i kulturne historije Bosne i Hercegovine.

U ovoj ediciji objavljen je i sidžil tešanjskog kadiluka, čiji je original izgorio u Orijentalnom institutu u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu. Obrada ovog sidžila bila je prijeratni projekt Hatidže Čar-Drnda, koja je, neposredno prije rata, već bila gotovo završila njegov prijevod i sačinila dosta ispisa iz sidžila, koje je čuvala u svom domu. Na taj način uspjela je da sačuva ovaj važan izvor od potpunog nestanka i njegov prijevod ponudi kako znanstvenoj tako i široj javnosti.¹²

Kadijski sidžili su predstavljali protokole odluka i zapisa kadije koji je imao pravne ovlasti na području jedne administrativno pravne oblasti odnosno kadiluka. Djelokrug ingerencija jednog kadije osim pravnih protezao se nekada djelomično i na upravne poslove. One naredbe i instrukcije koje su s Porte stizale na kadijinu adresu bile su prepisivane u sidžile, te su zahvaljujući tome, ostale sačuvane i do danas. Zbog širokog obima kadijine djelatnosti šerijatski sidžili predstavljaju prvo-razredne historijske izvore za izučavanje pravne, ekonomske, političke, društvene i kulturne historije određenih područja kao i Osmanske države u cjelini.

Raznovrsne informacije koje nude izvori čiji se prijevodi objavljuju u ediciji *Monumenta Turcica* veoma su korisne u istraživačkom procesu. Također, tokovi savremene turske kao i šire svjetske historiografije, još uvijek se kreću ka publikovanju tih izvornih materijala, čime se nude relevantni podaci za projiciranje vjerne slike prošlosti. O važnosti i značaju bogatstva informacija koje nude ovi izvori objavljeni u navedenoj ediciji govori i činjenica da su sva objavljena izdanja bez obzira na godinu izdavanja i danas veoma tražena od strane šireg kruga istraživača iz oblasti historije i kulture u doba osmanske vladavine, kako iz Bosne i Hercegovine, tako i iz šireg regiona.

Ono što još posebno želim istaknuti ovom prilikom, a što potvrđuju i ranije izložene informacije, jeste to da su u dešifriranju, prevođenju i priređivanju navedenih izvornih dokumenata objavljenih u ediciji *Monumenta Turcica* najvećim dijelom učestvovali stručnjaci zaposleni na Orijentalnom institutu u Sarajevu. Na taj način su pružili mogućnost i onim istraživačima koji ne poznaju osmanski turski jezik da steknu uvid u ovu bogatu i raznovrsnu historijsku građu.

¹² *Sidžil Tešanjskog kadiluka (1740-1752)*. Prijevod i obrada Hatidže Čar-Drnda, *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus undecimus, Serija V, *Sidžili*, Knjiga 1, Sarajevo 2005.

ZNAČAJ EDICIJE *MONUMENTA TURCICA HISTORIAM
SLAVORUM MERIDIONALIUM ILLUSTRANTIA*
ZA IZUČAVANJE HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE
U OSMANSKOM PERIODU

Sažetak

Prva edicija Orijentalnog instituta, pokrenuta nakon njegovog osnivanja nosi naziv *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*. U zavisnosti od vrste dokumenata, a u skladu s mogućnostima planirano je da se historijski izvori značajni za izučavanje prošlosti balkanskih zemalja, a posebno Bosne i Hercegovine u doba osmanske vladavine na ovim prostorima objavljuju u originalu i prijevodu, samo u prijevodu ili u obliku regista. Edicija je bila podijeljena na pet serija: Zakonski spomenici Defteri, Muhimme defteri, Vakufname i Sidžili. U ovoj ediciji do danas je objavljen veći broj knjiga u kojima su predstavljeni važni historijski izvori iz prošlosti Bosne i Hercegovine iz osmanskog perioda.

O važnosti i značaju bogatstva informacija koje nude ovi izvori objavljeni u navedenoj ediciji govori i činjenica da su sva objavljena izdanja bez obzira na godinu izdavanja i danas veoma tražena od strane šireg kruga istraživača iz oblasti historije i kulture u doba osmanske vladavine, kako iz Bosne i Hercegovine, tako i iz šireg regiona.

Ono što treba istaći jeste da su u dešifriranju, prevođenju i priređivanju navedenih izvornih dokumenata objavljenih u ediciji *Monumenta Turcica* najvećim dijelom učestvovali stručnjaci zaposleni na Orijentalnom institutu u Sarajevu. Na taj način su pružili mogućnost i onim istraživačima koji ne poznaju osmanski turski jezik da steknu uvid u ovu bogatu i raznovrsnu historijsku građu.

THE IMPORTANCE OF *MONUMENTA TURCICA
HISTORIAM SLAVORUM MERIDIONALIUM ILLUSTRANTIA*
SERIES FOR STUDY OF THE HISTORY
OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE OTTOMAN PERIOD

Summary

The first series of the Institute for Oriental Studies in Sarajevo, that was initiated after the establishment of the Institute, carries the name *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*. Depending on the types of documents, and according to the circumstances, it was

planned for the historical sources which are important for the study of the Ottoman history of the Balkan states in general, and Bosnia and Herzegovina in particular, to be published in original and in translation, solely in translation or in the form of regesta. The series was divided into five series: legal documents, defters, muhimme defters, vakufnamas and sijils. In this series a greater number of books were published so far, and the important historical sources from the history of Bosnia and Herzegovina during the Ottoman period were presented.

The fact that all the published editions (regardless of the year of publication) are still been sought after by Bosnian and other researchers in the field of history and culture of the Ottoman period, speaks of the importance and value of the wealth of information offered by these sources.

What should be pointed out is that in the process of deciphering, translation and editing of the mentioned historical sources (published in this series), the researchers from the Institute for Oriental Studies in Sarajevo were engaged for the largest part. Thus they gave the opportunity to those researchers without knowledge of Ottoman Turkish to gain insight into this rich and diverse historical material.

Key words: history, Bosnia, Ottoman period, sources, Monumenta Turcica.